



Universiteit  
Leiden  
The Netherlands

## Het (post-)middeleeuws aardewerk

Jaspers, N.L.; Waldus, W.B.

### Citation

Jaspers, N. L. (2018). Het (post-)middeleeuws aardewerk. In W. B. Waldus (Ed.), *ADC Monografie* (pp. 253-262). Amersfoort: ADC ArcheoProjecten. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3721879>

Version: Publisher's Version

License: [Licensed under Article 25fa Copyright Act/Law \(Amendment Taverne\)](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3721879>

**Note:** To cite this publication please use the final published version (if applicable).

## 18 Het (post-)middeleeuws aardewerk

N.L. Jaspers

### 18.1 Deventer Systeem

Om de vondsten die tijdens het opgraven en het bergen van de IJsselkogge zijn verzameld te kunnen vergelijken met vondsten die elders in ons land tevoorschijn kwamen en nog zullen komen, is het noodzakelijk dat ze typologisch op een standaardwijze worden ingedeeld en beschreven. Om tot een dergelijke standaard te komen, is in 1989 het zogenaamde Deventer Systeem geïntroduceerd.<sup>196</sup> De doelstellingen van dit systeem zijn meervoudig. Enerzijds kunnen met behulp van dit instrument op een snelle en eenvoudige wijze laat- en postmiddeleeuwse voorwerpen van glas en keramiek worden ingedeeld en beschreven. Anderzijds ontstaat door deze manier van werken gaandeweg een steeds groter wordende referentiecollectie voor de beschrijving van vondstgroepen uit de genoemde periodes. Daarnaast kan op basis van de aan dit systeem gekoppelde inventarislijsten van de beschreven vondstgroepen statistisch onderzoek worden verricht naar het bij de diverse sociale lagen behorende aardewerken en glazen bestanddeel van de huisraad. Zo kunnen bijvoorbeeld regionale verschillen in kaart worden gebracht. Op dit moment bestaat al een aanzienlijke reeks van aan deze standaard gekoppelde publicaties.<sup>197</sup> Het materiaal dat bij de vindplaats van de IJsselkogge is verzameld is volgens het Deventer Systeem gedetermineerd.

De classificatie van aardewerk en glas met behulp van het Deventer Systeem volgt een vast stramien. Eerst worden de keramiek- en glasvondsten per vondstcontext naar de daarin voorkomende baksels/ materiaalsoorten uitgesplitst. Vervolgens worden per baksel of materiaalsoort (glas) codes toegekend aan de individuele objecten. Op basis hiervan wordt een tellijst van het minimum aantal exemplaren (MAE) samengesteld en/of vindt een schatting van het aantal potindividuen plaats op basis van de bewaard gebleven randpercentages (*Estimated Vessel Equivalents* of kortweg EVE's). Voor de IJsselkogge is gekozen om volgens beide methodes te kwantificeren: op die manier zijn de resultaten met zoveel mogelijk andere onderzoeksgegevens te vergelijken.

In bijlage 17a is een tellijst opgenomen met het MAE, het EVE en het aantal scherven per Deventer Systeemtype. De aan de verschillende voorwerpen toegekende codes bestaan uit de drie volgende elementen: het baksel of de materiaalsoort (glas), het soort voorwerp en het op dat specifieke model betrekking hebbende typenummer. In bijlagen 17b en 17c is de verklaring van de gebruikte afkortingen voor de baksels en het soort voorwerp opgenomen. Zo krijgt een pispot van roodbakend aardewerk de codering: r(roodbakend aardewerk)-pis(pot)-, gevolgd door een typenummer (bijv. r-pis-5). Dit typenummer is uniek voor een bepaalde vorm. Wanneer een model nog niet eerder is beschreven, krijgt het een nieuw typenummer dat vervolgens in een centraal bestand wordt opgenomen.<sup>198</sup> Door middel van de aan de voorwerpen toegekende codes kunnen deze vergeleken worden met soortgelijke objecten die eerder binnen het Deventer Systeem zijn gepubliceerd.

Naast de inventarislijst is een representatieve selectie van (archeologisch) complete voorwerpen en bijzondere fragmenten opgenomen in een catalogus, die eveneens een standaard indeling heeft. De catalogus is ingedeeld naar baksel-vorm-vormtype (zie bijlage 18) en volgt zo dezelfde opbouw als het navolgende hoofdstuk.

<sup>196</sup> Clevis & Kottman 1989.

<sup>197</sup> Bitter, Ostkamp & Jaspers 2013, 9-14.

<sup>198</sup> De centrale database achter het Deventer Systeem wordt beheerd door de Stichting Promotie Archeologie (SPA) in Zwolle.

Alle contexten zijn, wanneer het vondstmateriaal dat toeliet, op basis van de aardewerkanalyse gedateerd (Zie sporen- en structurenverhaal), evenals de vondstnummers. Deze dateringen zijn tevens gekoppeld aan de archeologische periode-indeling zoals die is vastgesteld in het Archeologisch Basis Register (ABR).<sup>199</sup> In bijlage 17d is de looptijd van de voor deze opgraving relevante ABR-perioden opgenomen met de bijbehorende afkortingen, welke in deze rapportage verder als bekend worden verondersteld.

## 18.2 De datering en conservering van het aardewerk

In totaal zijn er 157 scherven gebruiks aardewerk verzameld tijdens het onderzoek, alle afkomstig uit de Late Middeleeuwen of de Nieuwe tijd (afb. 18.1 en afb. 18.2). Zoals in hoofdstuk 11 is beschreven, moeten met name de kleine en incomplete vondsten binnen de vindplaats van de IJsselkogge met enige terughoudendheid worden geïnterpreteerd. Het betreft vermoedelijk geen voorwerpen die te relateren zijn aan de operationele fase van de opgegraven schepen, maar ingespoeld of opgespit materiaal. De aanwezigheid van los klein en niet passend schervenmateriaal verspreid in de onderste kleiige laag van de vulling van de IJsselkogge is een mogelijke aanwijzing voor de opvulling van het wrak met opgespit sediment.

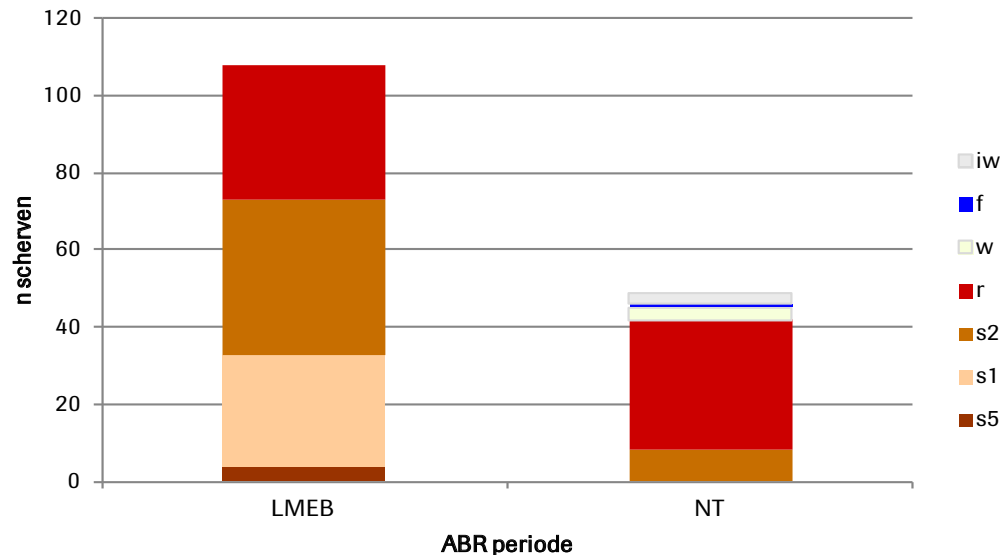
De 157 (post-)middeleeuwse scherven hebben een totaalgewicht van 9.125 gram, wat neerkomt op een gemiddeld gewicht van 58 gram per scherf. Het gemiddeld gewicht per scherf is een manier om de fragmentatiegraad van aardewerk mee uit te drukken, en dit ligt ruim boven het gemiddelde voor de Late Middeleeuwen en de Nieuwe tijd. Dit relatief hoge gewicht geeft een indicatie voor de mate van compleetheid van de objecten. Kort gezegd, des te kleiner en lichter de scherf, des te incompleter bewaard, en hoe hoger het gemiddelde gewicht per scherf, hoe completer bewaard.

Echter, op zichzelf zegt dit gemiddelde van 58 gram nog weinig over de conserveringstoestand van het aardewerk omdat het op basis van verschillende perioden is berekend. De verschillende ABR-perioden laten sowieso altijd sterk wisselende gemiddelden van het gewicht per scherf zien als gevolg van de verschillende soorten aardewerk die in de opeenvolgende perioden in omloop waren met elk hun eigen fragmentatiegraad. Maar belangrijker voor dit onderzoek naar de IJsselkogge is het verschil tussen de enerzijds vrijwel complete en intacte keramische voorwerpen uit het schip tegenover de eveneens aanwezige vele losse fragmenten die nergens aan passen. De relatief intacte keramische voorwerpen zoals we in de catalogus zien (bestaande uit één stuk = één scherf) geven een heel ander beeld van de conservering dan de vele losse scherven waarvan alleen het baksel en de functie bepaald kunnen worden maar niet het vormtype. Onder deze laatste groep zien we ook een dertigtal scherven die eeuwenlang door het water zijn verspoeld en naar alle waarschijnlijkheid via stromingen van elders zijn aangevoerd en in de kogge zijn beland. Van deze verspoelde scherven, duidelijk te herkennen aan hun afgeronde randen en hun afgesleten glazuur op het oppervlak, stammen er tien uit de Late Middeleeuwen en twintig uit de Nieuwe tijd.

Op basis van de datering van de intacte vondsten uit de kogge komt een datering voor de kogge in het eerste kwart van de 15<sup>e</sup> eeuw naar voren. Dit komt overeen met de dateringen van de vindplaats die op basis van het dendrochronologische onderzoek zijn gereconstrueerd (hoofdstuk 10). In totaal zijn er 108 van de 157 fragmenten (mogelijk) te dateren in de 14<sup>e</sup> en/of 15<sup>e</sup> eeuw (LMEB) en zijn dus contemporain zijn met de IJsselkogge. In totaal 49 fragmenten zijn van jonger datum (NT), variërend van de 16<sup>e</sup> tot en met de 19<sup>e</sup> en mogelijk 20<sup>e</sup> eeuw (afb. 18.1). De 108 fragmenten die wat datering betreft tot de vindplaats van de IJsselkogge kunnen hebben behoord worden in deze rapportage in meer detail behandeld dan de recentere fragmenten die via verspoeling op of andere wijze van buiten de context afkomstig zijn. De fragmenten uit de Late Middeleeuwen hebben een gemiddeld gewicht van 69 gram per scherf, de scherven uit de Nieuwe tijd zijn gemiddeld 39 gram per scherf.

---

199 Het ABR wordt beheerd door de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed te Amersfoort.



Afb. 18.1 Absolute verdeling scherven per bakselgroep uit de Late Middeleeuwen B (LMEB/ n=108) en Nieuwe tijd (NT/ n= 49) en bakselgroep (n totaal=157); s5: proto-steengoed, s1: steengoed zonder oppervlaktebehandeling, s2: steengoed met oppervlaktebehandeling, r: roodbakkend aardewerk, w: witbakkend aardewerk, f: faience uit de Nederlanden, iw: industrieel witbakkend aardewerk.

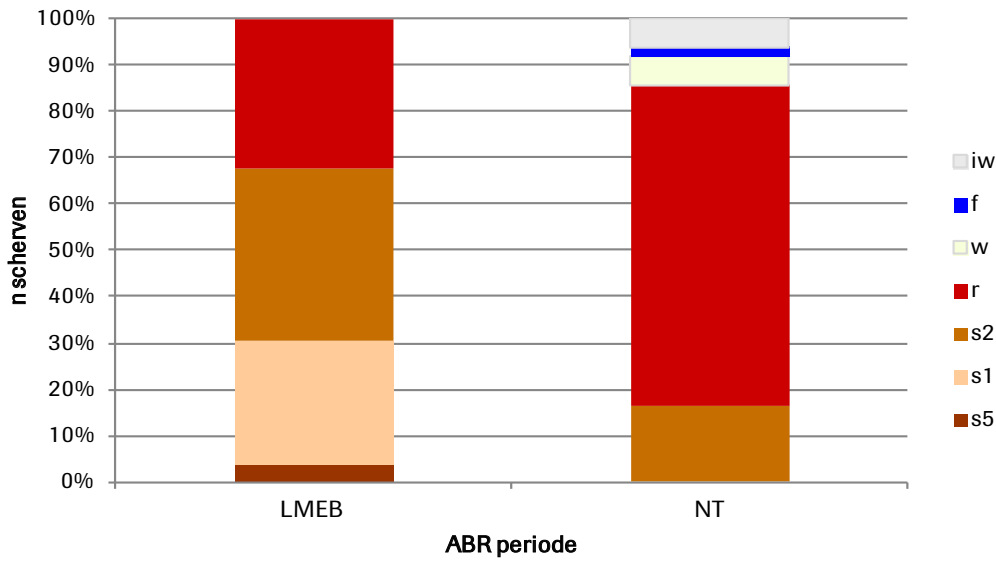
### 18.3 Bakselgroepen en vormtypen

Er zijn in totaal zeven verschillende (post-)middeleeuwse bakselgroepen verzameld in en om de IJsselkogge. De onderlinge verhouding tussen de scherven van de bakselgroepen, verdeeld over de Late Middeleeuwen en de Nieuwe tijd, is weergegeven in het staafdiagram hieronder (afb. 18.2). We zien onder de laatmiddeleeuwse vondsten de bakselgroepen proto-steengoed (s5; 4%), ongeglazuurd (s1; 29%) en geglazuurd steengoed (s2; 40%) en roodbakkend aardewerk (r; 35%). Dit zijn de vondsten die contemporain zijn met de datering van de IJsselkogge. Onder de scherven uit de Nieuwe tijd zien we geglazuurd steengoed (s2; 8%), roodbakkend aardewerk (r; 34%), witbakkend aardewerk (w; 3%), faience (f; 1%) en industrieel wit (iw; 1%). Deze bakselgroepen dateren uit de 16<sup>e</sup> tot en met de 19<sup>e</sup> eeuw en hebben niets met de scheepswrakken te maken, maar zijn ingespoeld materiaal uit later perioden. De vondsten zijn in de complete tellijst in bijlage 17a opgenomen maar blijven verder in deze rapportage over de materiële cultuur van de IJsselkogge buiten beschouwing.

#### 18.3.1 Laatmiddeleeuws proto-steengoed (s5), ongeglazuurd (s1) en geglazuurd steengoed (s2)

Omstreeks 1200 zijn pottenbakkers in het Duitse Rijnland in staat hun keramische producten op steeds hogere temperaturen te bakken, waardoor een toenemende mate van versintering van het baksel plaatsvindt. Uiteindelijk zou dit leiden tot de introductie van zogenaamd steengoed, een soort keramiek die dusdanig volledig versinterd is, waardoor geen afzonderlijke kleikorrels of magering meer waarneembaar zijn. In de 13<sup>e</sup> eeuw is de ontwikkeling naar het latere steengoed in volle gang, maar de pottenbakkers zijn nog niet in staat om volledig versinterd steengoed te produceren. Steengoed uit deze periode wordt daarom proto-steengoed genoemd (afb. 18.2, s5, 4%). Het proto-steengoed is typologisch de opvolger van het Pingsdorf-aardewerk. Het is te herkennen aan de magering, die nog steeds zichtbaar en voelbaar is. Bij de IJsselkogge zijn slecht twee wandfragmenten van 13<sup>e</sup>-eeuws proto-steengoed kunnen gevonden uit het Duitse Rijnland, welke dus dateren van vóór de tijd van de vindplaats en daarom als ingespoeld materiaal zijn geïnterpreteerd.

In de periode 1300 tot 1450 is in de Rijnlandse stad Siegburg volledig gesinterd ongeglazuurd steengoed geproduceerd (afb. 18.2, s1, 29%). Er zijn geen restanten van magering meer te herkennen in het baksel, de scherf is volledig versinterd en heeft daarmee zeer goede waterdichte eigenschappen. Aan de buitenzijde zijn soms rode vlammen of een rode blos te zien als gevolg van zout in de ronddwarrelende stookas in de oven. In steengoed is vooral schenk- en drinkgerei vervaardigd. Er zijn in en om de kogge



Afb. 18.2 Relatieve verdeling scherven per bakselgroep uit de Late Middeleeuwen B (LMEB/ n=108) en de Nieuwe tijd (NT/ n= 49) en bakselgroep (n totaal=157); s5: proto-steengoed, s1: steengoed zonder oppervlaktebehandeling, s2: steengoed met oppervlaktebehandeling, r: roodbakkend aardewerk, w: witbakkend aardewerk, f: faience uit de Nederlanden, iw: industrieel witbakkend aardewerk.

delen van een trechterbeker en vele (drink)kannen aangetroffen. In totaal zien we 29 fragmenten ongeglazuurd steengoed, welke zijn te herleiden tot een MAE van 23 en een EVE van slechts 1,85. De typochronologie van het steengoed is goed bekend en het is daarmee het beste gidsfossiel om vondstassemblages uit de Late Middeleeuwen te dateren.<sup>200</sup>



Afb. 18.3 VNR 2. Vrijwel complete en intacte klassieke Jacobakan (s1-kan-1) gevonden bij de punter (objectdatering ca. 1375-1425).



Afb. 18.4 VNR 134 Vrijwel complete en intacte kan (s1-kan-3) gevonden bij de punter (objectdatering ca. 1375-1450).



Afb. 18.5 VNR 201 Vrijwel complete en intacte trechterbeker (s1-tre-1) uit de IJsselkogge (objectdatering ca. 1375-1425).

200 Typochronologie steengoed zonder oppervlaktebehandeling door Ostkamp & Bitter in Bitter, Ostkamp & Jaspers 2012, 136.

De relatief complete en/of reconstrueerbare vormen hebben een met elkaar overlappende datering in de eerste helft van de 15<sup>e</sup> eeuw. Al deze voorbeelden zijn rood en oranje gevlamd en hebben een geknepen standing en meestal ook een verticaal lintoer. We zien de s1-kan-1, de klassieke slanke hoge 'Jacobakan' met een kraag op de hals aanzet uit het laatste kwart van de 14<sup>e</sup> of het eerste kwart van de 15<sup>e</sup> eeuw (afb. 18.3 en cat. 1). De vrijwel complete en intacte s1-kan-3 (ca. 1375-1450) kenmerkt zich als een slanke hoge kan zonder ribbels en een spitse lip (afb. 18.4 en cat. 2). De s1-kan-5 (in omloop van 1375-1475) is een peervormige kan met een schouder die vloeiend overgaat in de hals met een rechte rand (cat. 3). Ook zijn er twee trechterbekers uit het wrak van de kogge verzameld. We zien de s1-tre-1, een trechterbeker met een klein lichaam en conische trechter met groef op de aanzet, die in omloop was in het laatste kwart van de 14<sup>e</sup> en het eerste kwart van de 15<sup>e</sup> eeuw (afb. 18.5 en cat. 4). Tenslotte nog de s1-tre-2 (ca. 1375-1525) die als belangrijkste kenmerk een groot lichaam, een conische trechter met groef op de aanzet heeft (cat.5).

Het geglazuurde steengoed is over een lange tijd en in meerdere productiecentra vervaardigd (afb. 18.2, s2, 40%). De belangrijkste productiecentra in het Duitse Rijnland van waaruit in de Late Middeleeuwen steengoed is geïmporteerd, zijn Langerwehe en Siegburg. Dit werd via de Rijn getransporteerd. Ook via de Maas is geglazuurd steengoed naar onze contreien vervoerd, namelijk dat uit de plaatsen Aken en mogelijk ook Raeren. Wanneer het onderscheid tussen de specifieke steengoedproductiecentra niet duidelijk te maken was, is het Duitse Rijnland in het algemeen als herkomstregio aangehouden. Het geglazuurde steengoed uit de Late Middeleeuwen dat in en om de kogge is gevonden bestaat uitsluitend uit fragmenten van incomplete kannen, meestal wandscherven, waarvan het vormtype niet is vast te stellen. Er zijn in totaal veertig laatmiddeleeuwse fragmenten verzameld, welke zijn te herleiden tot een MAE van 36 en een EVE van 0,45. Opvallend is dat veel van de laatmiddeleeuwse scherven niet geheel doorbakken lijken te zijn en een voor steengoed vrij zacht lichtgeel of lichtroze baksel hebben. Deze scherven zijn vrijwel alleen afkomstig van kannen die helaas te incompleet zijn om het type te kunnen vaststellen. Mogelijk is het zachte, lichte baksel een gevolg van een lagere baktemperatuur in (een deel van) de houtgestookte oven. Het reguleren van de temperatuur in de gehele pottenbakkersoven was in de Late Middeleeuwen en daarna bepaald geen sinecure. Het komt daardoor wel eens vaker voor dat sommige scherven steengoed niet geheel doorbakken zijn. Een andere productie-herkomst behoort ook tot de eventuele mogelijkheden. Op basis van deze incomplete vormen zijn daarover geen verdere uitspraken te doen. De acht wandfragmenten uit de Nieuwe tijd bestaan uit een MAE van vier (0,0 EVE).

### 18.3.2 Roodbakkend aardewerk

Naast het importaardewerk is in en om de kogge ook in de Nederlanden vervaardigd roodbakkend aardewerk aangetroffen. Roodbakkend aardewerk is oxiderend (dus met zuurstof in de oven) gestookt. Door de zuurstof oxideerden de in de klei aanwezige ijzerdeeltjes tijdens het bakken, waardoor het aardewerk (net als roest) de typische roodbruine kleur kreeg. Op roodbakkend aardewerk is vaak loodglazuur aangebracht.

Roodbakkend aardewerk is in de Late Middeleeuwen een aardewerksoort met een lokale of regionale verspreiding. De introductie van de productie vond niet overal in Nederland gelijktijdig plaats. Het vroegste roodbakkend aardewerk dat in de Nederlanden is gevonden, is afkomstig uit Vlaanderen. In de regio Rotterdam zijn bakpannen opgegraven in een nederzetting uit de 12<sup>e</sup> eeuw, mogelijk overstroomd in 1164.<sup>201</sup> In dezelfde periode deed ook het grijsbakkende aardewerk zijn intrede, van dezelfde kleisoort vervaardigd maar dan in een reducerende atmosfeer gebakken. Hiervan zijn geen fragmenten aangetroffen tijdens het onderzoek, ook al verdween het in de meeste gebieden in Nederland pas aan het eind van de 15<sup>e</sup> eeuw van de markt. Roodbakkend aardewerk blijft daarentegen tot op de dag van vandaag in productie. Het vormenspectrum van beide bakselgroepen is vanaf het midden van de 14<sup>e</sup> eeuw zeer uitgebreid. Tot die tijd zien we over het algemeen vooral kookgerei, zoals bakpannen en grappen (kookpotten op drie poten), en schenkgerei (hoofdzakelijk grote waterkannen).

<sup>201</sup> Meijlink & Dijkstra 2007, 28.

Het laatmiddeleeuwse roodbakkende aardewerk is erg gefragmenteerd: er zijn 35 scherven te herleiden tot een MAE van 34 en een EVE van 1. De laatmiddeleeuwse scherven zijn afkomstig van twee bakpannen, een bord, tien grapes, twee kommen, een pot en twee vetvangers. Hieronder zien we de tien fragmenten die – gelet op hun afgeronde breuken – waarschijnlijk via verspoeling in en om de kogge zijn beland. De roodbakkende scherven uit de Nieuwe tijd zijn later ingespoeld in en om de kogge en laten een net zo gefragmenteerd beeld zien als het laatmiddeleeuwse materiaal: eveneens 35 scherven, te herleiden tot 35 MAE/0,85 EVE. Deze fragmenten blijven verder buiten beschouwing.

Roodbakkend aardewerk is een stuk zachter gebakken dan het hierboven beschreven steengoed en is daarom gevoeliger voor slijtage en verspoeling. Enkele vormen zijn evengoed wel tot op vormtype te reconstrueren en passen wat datering betreft wél bij de datering van de kogge. Het is niet met zekerheid te stellen dat ze niet bij de inventaris van de kogge hoorden. Ze worden hier daarom wel getoond en besproken (afb. 18.6-8).

De reconstrueerbare vormen in laatmiddeleeuws roodbakkend aardewerk zijn op één hand te tellen. We zien ten eerste een bakpan met zijwand en afgeronde rand (r-bak-1) uit de 14<sup>e</sup> of 15<sup>e</sup> eeuw (afb. 18.6 en cat. 6). Het afgeronde bord met uitgebogen verdikte rand met standlobben, lobvoeten (r-bor-30) dateert eveneens uit de late 14<sup>e</sup> of 15<sup>e</sup> eeuw (afb. 18.7 en cat.7). Het bord heeft aan de binnenzijde een vlakdekkende sliblaag met een loodglazuur eroverheen. Dit oppervlak is sterk gebutst. De vetvanger met een compleet profiel betreft de r-vet-1, en heeft een driehoekige korte zijde met oog en was in omloop gedurende het laatste kwart van de 14<sup>e</sup> eeuw en de 15<sup>e</sup> eeuw (afb. 18.8 en cat. 9). Alle drie deze objecten tonen afgeronde, versleten randen. Een rand van een incompleet profiel van een vetvanger toont sporen van verbranding, het glazuur heeft gekookt (afb. 18.9).



Afb. 18.6 VNR 151 Compleet profiel van een bakpan (r-bak-1) uit de IJsselkogge (objectdatering ca. 1300-1525).



Afb. 18.7 VNR 126 Compleet profiel van een bord (r-bor-30) uit de IJsselkogge (objectdatering ca. 1375-1525).



Afb. 18.8 VNR 97 Compleet profiel van de korte zijde van een vetvanger (r-vet-1) uit de IJsselkogge (objectdatering ca. 1375-1500).



Afb. 18.9 VNR 115 Rand van een verbrande vetvanger met gekookt glazuur uit de IJsselkogge (objectdatering ca. 1375-1500). Schaal 1:1.

Een bijzonder fraaie en unieke vondst is die van een vrijwel complete grape (r-gra-6) die in een dreg of werpanker vastgeroest is geraakt (afb. 18.10 en cat. 8). Het is een grape met een afgeronde buikknik en een uitstaande rand, een vormtype dat in omloop was aan het eind van de 14<sup>e</sup> en gedurende de 15<sup>e</sup> eeuw. Qua datering kan deze dus prima bij de inventaris van de kogge en de overige intacte vondsten horen. Het is niet helemaal duidelijk of de grape een misbaksel of een B-keuze betreft. De grape is in elk geval verbrand geweest of te heet gebakken en door de te hoge temperatuur iets uit zijn vorm gezakt, vooral ter hoogte van de ingedeukte schouder. Misbaksels worden gewoonlijk vooral gevonden in de



Afb. 18.10 VNR 88 Vrijwel complete en intacte grape (r-gra-6) die in een werpanker is vastgeroest bij de IJsselkogge (objectdatering ca. 1375-1500).

nabijheid van een pottenbakkerij, maar als een vorm nog wel functioneel was werden deze ook wel als B-keuze verhandeld en gebruikt. Dat kan voor deze grape ook gelden. Op een ontbrekend deel van de rand na is de grape verder intact. De grape is vervolgens waarschijnlijk op de bodem van de IJssel en daarna in de haak van de dreg terecht gekomen. Deze werden onder meer aan een touw over de bodem gesleept om iets op te dreggen. In totaal zijn vier dreggen gevonden in de IJsselkogge, in hoofdstuk 10 is ingegaan op de formatieprocessen om deze vondsten te verklaren. Kennelijk heeft het touw het begeven tijdens het dreggen in de IJsselkogge. Het gegeven dat de grape te dateren is voor 1500 maakt aannemelijk dat de wraklocatie op dat moment geheel onder de waterspiegel lag, een gegeven dat van belang is voor de reconstructie van de verschillende wrakvormende scenario's (hoofdstuk 11). Eeuwenlange corrosie om de grape heen heeft de twee voorwerpen aan elkaar verbonden. De drie andere werpankers zijn van hun corrosie ontdaan en geconserveerd (hoofdstuk 20). Bij deze vondst is besloten deze unieke situatie onaangeroerd te laten. Deze twee door de tand des tijds verbonden voorwerpen vertellen samen een verhaal dat zijn kracht zou verliezen wanneer deze van elkaar gescheiden zouden worden.

### 18.3.3 Witbakkend aardewerk (w)

Nog een ander zeer zeldzame en bijzondere vondst uit het wrak is die van een reliëf op een kleitablet in witbakkend aardewerk, bedekt met een dekkend transparant loodglazuur (afb. 18.11). Het kleitablet heeft qua kleur en formaat (6,5 bij 5 cm) het meeste weg van een speculaasje, zoals regelmatig werd opgemerkt door nieuwsgierige toeschouwers die het kleitablet onder ogen kregen.

De voorstelling toont ons een engel die het zweetdoek van Veronica toont met het gelaat van Christus. De heilige Veronica was volgens overlevering een christen uit Jeruzalem, die Jezus Christus een doek aanbood om het zweet en bloed van zijn gezicht te vegen terwijl hij zijn kruis over de Via Dolorosa (Latijn: Leidensweg) de berg Golgotha opdroeg (afb. 18.13). Het doek staat daarom gewoonlijk bekend als de zweetdoek van Veronica. Echter, het woord Veronica is samengesteld uit het Latijnse woord *Vera* en het Griekse *Icon* (of: *Eikon*) wat samen 'ware beeltenis' betekent. Het zweetdoek zélf is daarom de Veronica. Er bestaan meerdere versies van die alle geclaimd worden als het originele relikwie. Volgens sommige versies van de legende reist Veronica daarna naar Rome om de zweetdoek aan keizer Tiberius aan te bieden. Het doek zou goddelijke geneeskracht bezitten, onder meer om dorst te lessen, blindheid te genezen en zelfs doden te doen weder opstaan. Deze huidige versie van het verhaal is ontstaan in de Middeleeuwen en de Veronica werd een centraal icoon in de beeldtaal van de katholieke kerk vanaf de 14<sup>e</sup> eeuw.<sup>202</sup> Een iconografisch voorbeeld hiervan van omstreeks 1420, die contemporain is met de inventaris van de IJsselkogge zien we rechts van het reliëf (afb. 18.12). Het schilderij *De Kruisdraging* van Jheronimus Bosch dateert een eeuw later, uit de eerste helft van de 16<sup>e</sup> eeuw, en toont eveneens Veronica met de zweetdoek of *Vera Icon* (afb. 18.13).



Afb. 18.11 VNR 17 Vrijwel compleet reliëf van witbakkend aardewerk met een engel die het zweetdoek van Veronica ophoudt met het gelaat van Jezus (objectdatering ca. 1375-1525).



Afb. 18.12 Heilige Veronica met de zweetdoek (Sudarium), Meester van Veronica, ca. 1420 (Collectie National Gallery, Londen).

Er is onder de Nederlandse bodemvondsten geen parallel bekend van een dergelijk reliëf in witbakkend aardewerk. Echter past het wel helemaal in de traditie van de vele pijpenbeeldjes en reliëfs, *terracotta devotionalia*, houten beeldjes en metalen insignes die we uit overlevering en archeologisch kennen. Dergelijke kleine religieuze voorwerpen speelden een belangrijke rol in de laatmiddeleeuwse persoonlijke devotie.<sup>203</sup> Pijpenbeeldjes deden hun intrede in de tweede helft van de 14<sup>e</sup> eeuw en bleven tot in het eerste kwart van de 16<sup>e</sup> eeuw zeer populair. Met name de keramieken beeldjes waren makkelijk op grote schaal te vervaardigen door de eenvoudige manier van produceren. Als er eenmaal een mal was

202 [https://en.wikipedia.org/wiki/Veil\\_of\\_Veronica](https://en.wikipedia.org/wiki/Veil_of_Veronica)

203 Ostkamp 2001, 190.



Afb. 18.13 *De Kruisdraging*, toegeschreven aan Jheronimus Bosch, ca. 1510-1535 (Collectie Museum voor de Schone Kunsten Gent). In het midden Christus met het kruis op de Via Dolorosa, linksonder Veronica met het zweetdoek met daarop het gelaat van Jezus.

kon een 'heiligenbacker' of beeldendrukker tientallen reliëfs of beeldjes per dag vervaardigen, iets wat onmogelijk haalbaar was voor een beeldensnijder die zich met het vervaardigen van houten votiefbeeldjes bezighield. De beeldjes en reliëfs worden gezien als een bijproduct van pottenbakkers.<sup>204</sup>

Het reliëf met de engel en de zweetdoek van Veronica kent zoals gezegd geen parallellen, maar past qua datering in de periode 1375-1525, wanneer dergelijke devotionalia hun hoogtij beleefden. Deze heiligenbeeldjes -en reliëfs speelden ook een belangrijke rol tijdens de Moderne Devotie, een spirituele ontwikkeling in de middeleeuwse katholieke kerk die opkwam aan het eind van de 14<sup>e</sup> eeuw. Persoonlijke levensheiliging en praktische levenswijsheid vormden daarbij het streven.<sup>205</sup> Het kleitablet uit de kogge laat nauwelijks slijtage door verspoeling zien, iets wat we met name bij het ingespoelde roodbakkende aardewerk wél heel duidelijk zien. Het rood- en witbakkende aardewerk hebben een vergelijkbare hardheid en als het kleitablet zou zijn ingespoeld dan zou je sterkere verspoelingssporen en beschadigingen verwachten. De algemene datering van 1375-1525 voor het kleitablet overlapt met de datering in het eerste kwart van de 15<sup>e</sup> eeuw voor het vondstassemblage uit de inventaris van de kogge.

#### 18.4 Conclusie

In totaal zijn er 157 scherven in en om het wrak van de kogge geborgen. Hiervan dateren 108 uit een periode die contemporain is met de kogge en zijn er 49 van jonger datum. Een dertigtal scherven laat sterke verspoelingssporen zien, en zijn waarschijnlijk via het stromende water van de IJssel van elders

<sup>204</sup> Ostkamp 2001, 195.

<sup>205</sup> [https://nl.wikipedia.org/wiki/Moderne\\_Devotie](https://nl.wikipedia.org/wiki/Moderne_Devotie)

aangevoerd. Een deel van de vondsten betreft erg gefragmenteerde losse scherven, terwijl een ander deel juist zeer goed geconserveerd is en een overlappende datering toont in het eerste kwart van de 15<sup>e</sup> eeuw. Deze laatste groep vondsten zijn naar alle waarschijnlijkheid ofwel onderdelen van de inventaris van de kogge, ofwel voorwerpen die gelijktijdig met de wrakken in depositie zijn gebracht. Het betreft ongeglazuurde steengoed kannen uit Siegburg, roodbakkend aardewerk en een zeer bijzonder reliëf in geglaazuurd witbakkend aardewerk met de beeltenis van een engel met de zweetdoek van Veronica met het gelaat van Christus erop. Dergelijke devotionalia speelden een belangrijke rol bij de persoonlijke religieuze belevenis van de bevolking in de latere 14<sup>e</sup> en 15<sup>e</sup> eeuw.<sup>206</sup> Een andere zeer fraaie vondst is die van een vrijwel intacte roodbakkende grape, mogelijk een misbaksel, dat in een werpanker of dreg is vast komen te zitten welke vervolgens door eeuwenlange corrosie onafscheidelijk zijn geworden. Deze vondst is van belang voor de reconstructie van de diverse afzink / wegzetscenario's die in hoofdstuk 10 zijn besproken.

Een vondstassemblage dat qua inhoud sterk overeenkomt met dat van de vindplaats van de IJsselkogge is afkomstig uit een beerput van een Utrechtse *heyligenbacker* aan de Putsteeg (1400-1450), waarin vele pijpenaarden devotionalia en een pijpenaarden reliëfmal zijn aangetroffen tussen het roodbakkend aardewerk en ongeglazuurde steengoed kannen uit Siegburg, deels overeenkomstig met de vormtypen uit de IJsselkogge.<sup>207</sup> Dit bevestigt nogmaals een datering in het eerste kwart (of eerste helft) van de 15<sup>e</sup> eeuw voor de inventaris van dit wrak.

---

<sup>206</sup> Ostkamp 2001, 190.

<sup>207</sup> Ostkamp & Van Helbergen 2014.